

[https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2\(32\).188622](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2(32).188622)

УДК 130.2

Юлія Дружиніна

**ВИРОБНИЦТВО СПІЛЬНИХ ПРОСТОРІВ ЯК ПРИСВОЄННЯ
МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ДОСВІДУ
БУДИНКІВ КУЛЬТУРИ**

У статті розглядається дихотомічний процес виробництва та переживання будинків культури як присвоєного «спільного простору» з їх подальшою трансформацією у дисциплінарний інститут соціального впорядкування. На основі тріади Лефевра сприйняття \ осмислення \ переживання простору було проаналізовано виробництво публічних місць у зв'язку зі змінами поля репрезентації від радянських часів до сучасності. В контексті відмирання публічних просторів як проблемної тенденції сучасного міста виявляється необхідним звернення до досвіду будинків культури в пошуках нової форми «спільного простору».

Ключові слова: виробництво простору, спільний простір, публічний простір, будинки культури, просторові практики, соціальні відносини, репрезентація, присвоєння.

У повсякденному житті ми звикли розглядати будівлі, громадські місця як наповнення абстрактного простору нейтральними спорудами із відповідним функціональним призначенням. Згідно з таким баченням, соціальні групи, індивіди вбачаються вільними обирати, яким чином простір може бути використаний, а процес будівництва та зміни функціонального призначення будівель видається обумовленим «об'єктивними» потребами. Утім явища, які, як здається, обумовлюються проведенням певної політики місцевими та державними органами або ж відсутністю уваги до певних сфер суспільного життя – невпорядковане будівництво нових житлових комплексів, передача споруд новим власникам із подальшою зміною їхнього функціонування, недофінансування культурних закладів та публічних просторів – варто розглядати у тісному зв'язку із соціальною структурою та пануючими формами знання. Із закладеними нормами використання, функціональним призначенням, відображенням ідеологій простір не є нейтральним – він сам є втіленням соціальних відносин, що дозволяє його розпізнавати та «проживати» саме тим, а не іншим способом. Дослідження трансформації просторових практик та репрезентації публічних місць як вияву зміни соціальних та культурних умов від радянських часів до сьогодення є ціллю даної статті.

Серед багатьох дослідників є тенденція зводити простір лише до вияву символічного коду, штучно переводячи його у статичний стан. Так, в структуралістській традиції простір організовується аналогічно до

відповідного бачення мови. Утім слід брати до уваги суперечливий характер простору, накладання на нього різних смислових полів як наслідок процесуального розгортання суспільних практик. Так, П'єр Бурдьє визначає фізичний простір як «соціальну конструкцію і проекцію соціального простору, соціальну структуру в об'єктивованому стані». Простір, в якому ми живемо, є соціально позначеним і сконструйованим [Бурдьє 1993: 40].

У цьому контексті цікавими видаються дослідження Анрі Лефевра, який розглядав виробництво простору як динамічний процес. Відтак, простір постає соціальним продуктом, але не зводиться до об'єктивації пануючої форми знання, адже є наповненим соціальними відносинами [Лефевр 2015: 41]. Простір осмислюється Лефевром як триєдність. По-перше, це просторова практика, тобто виробництво та відтворення простору суспільної формації як гарантії певної єдності та неперервності цього процесу, забезпечення члена спільноти певною компетенцією (розумінням, знанням) та перформацією (реалізацією цього знання). По-друге, репрезентація простору, тобто спланований простір, такий, що відображає панівну форму знання, його знаки та код. Таким він постає для вчених чи урбаністів. По-третє, простори репрезентації як процес переживання простору користувачами через образи та символіку, що сягають корінням історії [Лефевр 2015: 47]. Такий трьохвимірний підхід дозволяє нам не просто вивчати простір як абстрактну сутність, але дослідити його процесуально, у зв'язку з соціальними змінами та суперечностями репрезентації.

Саме в цьому контексті викликає інтерес процес зміни просторових практик та сучасна політика щодо «місць», у яких виявляється «слід» способів репрезентації, що відмирають. Ці процеси явно відображені в процесі розбудови сучасного українського міста: занепад, знищення чи свавільне переоблаштування новими власниками будівель культурних інституцій та пам'яток модернізму, адже останні в рамках сучасної соціальної структури не знаходять відповідної функції. У такому контексті є актуальним дослідження універсальних соціальних та культурних центрів, яким в українському історичному контексті відповідають будинки культури.

У перші роки революції робочі клуби виникали при великих підприємствах та профспілках, замінюючи народні будинки, що не відповідали новим соціальним відносинам. Саме робочі клуби мали стати осередками, здатними формувати нові суб'єктивності в контексті руйнування старих ідентичностей. Клуби могли стати спільними просторами, позбавленими функціональних обмежень та чіткої регламентації, а тому направленими на колективну творчість. Такі осередки відображали місця для спів-буття, де могли б відбуватися зустрічі й формуватися нові види відносин, поза звичних соціальних ролей, які накладаються на індивідів у

функціонально відмічених місцях. Замість критерію «освіченості», сегрегації за спеціалізацією клуби робили можливими створення гуртків та творчих колективів, де кожен міг бути як споглядачем, так і художником, обмінюватися знанням поза рамками спеціальностей та критерію авторитетності, що верифікує істинність висловлювання. Робочий клуб був виявом виробництва нових репрезентацій, уособлював собою потенційний простір нової універсальної людини.

Розбудовування робочих клубів як публічних просторів ставило за мету об'єднання та створення колективних форм розбудови культури, що ще не передбачало її гомогенізацію та підпорядкування єдиному центру. Таким чином, першочерговим було створення публічних місць з універсальною функціональністю. Так, в резолюції XIV з'їзду ВКП(б) «Про роботу профспілок» - «Культробота союзів» ми знаходимо засади функціонування робочих клубів: «вся клубна робота повинна бути побудована на основі самодіяльності, добровільності та ініціативності самих членів клубу, без теми нав'язування, командування та примушування» [Хазанова 1984: 8]. Цьому відповідала внутрішня структура робочих клубів та будинків культури. Типова будівля клубу включала в себе зали для вистав, кінопереглядів та масових заходів, спортивний зал, бібліотеку з читальними залами, великі кімнати для відпочинку та ігор, аудиторії для лекцій, кімнати для гуртків, а також приміщення для дітей та школярів. Таким чином, нові простори мали відповідати творчим запитам членів клубу. Замість статичного упорядкування речей у просторі, що задають «ритм», відображають розвертання певної практики у часі й у заданому порядку, робочі клуби передбачають динамічність репрезентацій та спонтанність способів використання простору.

Такий спосіб репрезентації відзначається не тільки у внутрішньому розподіленні приміщення. Аналізуючи проекти палаців культури Мельникова, Лухман відзначає зародження нової архітектури – механічної, що відповідає епосі індустріалізації. Нова архітектура вирішує проблему художнього оформлення простору за допомогою архітектурних конструкцій, що перебувають у русі [Лухманов 1930: 18]. Якщо відтворення статичних, функціонально визначених споруд уособлює впорядкування практик, модерністський пошук форм відповідав флюїдним проявам творчості революційно налаштованого суспільства, яке можна охопити лише в процесі. Геометричні форми, що набували динамічного характеру відображали характер виробництва нових значень та практик.

Отже, ще до кінця 20-х років репрезентація простору, виявлена у висловлюваннях культурних діячів та архітекторів виходила з позицій революційного проекту розбудови нової колективної суб'єктності. У

контексті такого «усвідомлення» простору важливими є критичні статті архітекторів, присвячені розробці моделей споруд, масштабне проведення конкурсів проектів робочих клубів та палаців культури, у яких відображалися експериментальні архітектурні форми, що виражають індустріальне динамічне життя «нової» людини.

Утім, в аспекті виробництва простору велику роль грає те, яким чином простір переживається суб'єктами, що виникають на перетині суперечливих культурних кодів та форм репрезентації. Наступництво робочих клубів від просвітницько-благодійних народних будинків, відсутність практики проведення гуртків та культурної самоорганізації визначали подальші способи використання простору клубів. Так, в інших формах відтворювалися звична опозиція робітників і керівництва, носіїв знання та неосвічених [Любавський 2016: 142], а культурні посилки робітників не відповідали лінії, передбаченій політичним проектом партії. Найбільшою популярністю в клубах користувалися кінопокази та театральні вистави, тоді як політичні гуртки відігравали невелику роль в колективному проведенні часу. Споруди, побудовані у периферійних районах, у своїй конструкції відповідали радше такій колективній репрезентації клубу як місця спілкування та відпочинку, що виявлялося у зменшенні розмірів «клубної частини» на користь великих залів для вистав та кінопоказів. Такий підхід критикується в багатьох статтях архітекторів-конструктивістів як такий, що не відповідає призначенню клубів, їхній політичній ролі, а оснащення театру декораціями «натуралістичного» театру, відведення йому значної ролі та урочистого характеру, перетворює клуб на буржуазний, комерційний театр [Хазанова 1984: 123]. У статті Плетньова, ідеолога Пролеткульту, приводиться невтішна для партії статистика роботи клубних гуртків – тільки 23% з них присвячені суспільно-політичній, науково-навчальній та робкорівській діяльності, тоді як найчастіше створювалися та підтримувалися гуртки, присвячені мистецтву та проведенню дозвілля. Такі тенденції були оцінені як «шкідливі», адже відзначають перетворення клубу на місце «суспільної розваги, витісняючи з нього суспільно-політичне та профспілкове просвітництво й пропаганду» [Хазанова 1984: 52]. Ми можемо зробити висновок про існування розбіжності між репрезентацією простору архітекторами, культурними ідеологами та переживанням цього простору користувачами.

Подальші зміни в репрезентації просторів робочих клубів та будинків культури позначили нову тенденцію в суспільному та політичному житті, що поступово набирало централізованого характеру. Нові архітектурні форми конструктивізму, що відповідали ідеї самоорганізації пролетарів, йшло всупереч політичним ініціативам щодо використання публічного простору задля централізованої організації побуту та дозвілля населення,

гомогенізації соціального організму й підпорядкування його уніфікованій структурі. Так, клубна діяльність все рідше супроводжується постулюванням самодіяльності мас і все частіше критикується за недостатність ідеологічного змісту. Клуби починають репрезентуватися не як простори для задоволення абстрактних потреб мас, що можуть заповнюватися будь-яким змістом, а місцями політичного просвітництва, «перевиховання» населення. Клубні простори використовувалися для централізованого відлучення населення від релігійних свят [Троцкий 1927: 135], що не тільки відображає перехід ролі публічного простору для зустрічей із сусідами від церкви до культурних закладів, але й відповідає тенденції до регламентації повсякденного життя населення на рівні державної політики.

Подальший перехід до централізованого управління культурою відзначився, зокрема, на діяльності самих клубів. Історикinja Наталія Лебіна у своїй роботі, присвяченій радянській повсякденності, досліджує питання переходу від демократичних змін 20-х років до тоталітарної політики та регламентації всіх сфер соціальної реальності на прикладі повсякденних практик. Такі напрямленість можна прослідкувати на прикладі фабрично-заводських театрів, одним з яких був ТРАМ (театр робочої молоді), що виник у Ленінграді в 1925 році та розповсюдився іншими містами, включаючи Харків. У трупі потрапляла найбільш здібна молодь з клубних гуртків, а перші спектаклі, поставлені активістами, склалися з епізодів життя молоді. Але вже в тридцятих роках вистави стали присвячуватись питанням партійної чистоти та плановому виробництву, а клубні актори замінювалися професіоналами, а отже викорінювалася самодіяльність та безпосередня участь мас в мистецькому житті [Лебіна 2015: 288]. Повсякденне життя стає все більш нормалізованим. Історик Річард Стайтс, звертаючись до радянських клубів та будинків культури, припускає, що всупереч початковому утопічному проекту клубні заклади замість того аби створити відчуття спільноти та започаткувати «нову мораль», скоріше ритуалізували повсякденне життя з усіма квазірелігійними формалізованими церемоніями (нагородження, прославлення вождів), що супроводжували соціальне життя [Stites 1989: 118].

Отже, соціальні відносини втрачають свою динамічність та поступово кристалізуються в загальній системі централізованого управління. Це вплинуло також і на репрезентацію простору – починаючи з тридцятих років робочі клуби на місцях поступово замінюються системою відомих нам палаців культури. Відділення театральної частини від клубних приміщень зустрічаються з меншою критикою, великі зали набувають урочистого характеру. Динамічні, механістичні архітектурні форми змінюються пишними та грандіозними спорудами «реалізму», орієнтованого на

класичну спадщину. У роботі, присвяченій новому архітектурному образу клубу, Лагутін критикує конструктивізм за «абстрактну формотворчість», яка «реальне задоволення матеріальних та духовних запитів підміняє «революцією» форми» [Лагутин 1953: 7]. Зміна стилю, що відтоді став репрезентувати велич та могутність єдиної держави, поєдналася з новими панівними відносинами. Відлучення архітекторів-конструктивістів, критика їхніх формальних методів свідчить не стільки про зміну абстрактних естетичних уявлень, скільки про те, що в соціальних відносинах «революції форми» не відбулося. Разом з нормалізацією повсякденного життя та уніфікацією суспільних практик будинки культури поступово перетворювалися на дисциплінарні інститутами.

Значна кількість будинків культури досі функціонує, але на основі розділення приміщень та їхньої оренди, в кращому випадку, задля надання культурних чи розважальних послуг. Утім гуртки як соціальне явище зникли, їхню функцію виконують позашкільні навчальні заклади або комерційні навчальні центри, а кімнати відпочинку для спільного проведення дозвілля замінено сегрегованим простором розважальних центрів, які об'єднують людей в одній локації, але унеможливають їхню зустріч. Американський дослідник Девід Харві демонструє, як змагання між містами за критеріями безпеки, інновацій, привабливості для споживання та розваг, визначає організацію міського простору. Розуміння рівня «розвитку» міста за такими ознаками призводить до серійного відтворення «успішних» моделей просторів (великі торгові центри, ресторани з екзотичною їжею, розважальні «гетто»). Подібне функціональне розмежування у межах повторюваних моделей призводить, на думку Харві, до розгубленості та втрати сучасним індивідом ідентичності, яка завжди відсилає до певного часу та простору [Harvey 2001: 358]. Форма будинку культури вже не відповідає такому соціальному контексту, де простори виступають конкурентоспроможними місцями надання послуг, залишаючи відвідувачів анонімними. Саме таке домінування функції Лефевр ставить в основу сучасного домінування повсякденного. Раніше кожне ціле мало «символічне значення, що пов'язувало його з граничними цінностями» (добро і зло, божественне й людське), а тому функція і структура об'єктів була ширшою, і включала в себе форму інтегрально. Відтепер функція, структура і форма прирівнюються, локальні, національні стилі замінюються «архітектурним урбанізмом», що, як здається, втілюється в раціональних геометричних формах [Лефевр 2007: 33]. Можна стверджувати, що робочі клуби завжди виходили за межі репрезентації прагматичного використання, втілюючи колективне переживання прогресу, відчуття спільноти, тоді як сьгоднішні розважальні та торгові місця відповідають одноразовому, суто

функціональному використанню. В умовах такої гомогенної роздробленості будинки культури як універсальні простори для колективної самоорганізації, спільні простори не знаходять відповідних суспільних практик.

Така тенденція в організації простору пов'язана не лише зі зміною способів міського планування у постфордистські часи, тобто не зводиться до способу репрезентації простору. Глобалізація, дедалі більша динамічність та плінність сучасного життя впливають на переживання простору індивідами, адже створює нову міфологію міста й означники суспільних переживань. Аналізуючи сучасні тенденції антиурбанізму, дослідниця Лін Лофланд приходять до висновку, що населення міст, звикле до анонімності, уникає публічних просторів, з яким пов'язуються сучасні уявлення про небезпеку: непередбачуваність, бруд та хвороби, злочинність, зустрічі з представниками «загрозливих» маргіналізованих груп. Саме місто породжує публічні простори, де знаходять вираз подібні небезпеки, тоді як замський простір може гарантувати комфортні для сучасного індивіда приватні (домашні) та «парафіяльні» (локальні) відносини. Іншою стороною переважання приватного є організація міста на відповідних засадах. Так, замість публічного простору в містах поширюється простір приватизований, що з гарантією безпеки, через законні відносини та контроль надає публічний доступ користувачам [Lofland 1998: 210]. Тому саме в функціонально обмеженому, нейтральному просторі, у якому діють умови договору, сучасний індивід почуває себе в безпеці, продовжуючи бути анонімним. Така приватизація простору унеможливорює його спонтанну зміну, яка могла б відкрити шляхи для створення нових ролей та способів сприйняття. Місця втрачають свій зв'язок з локацією, адже стають тотожними власній функції, відповідають певній моделі в сітці міста. Відтак вони набувають тимчасового характеру та не дозволяють зміни свого функціонального призначення й моделей поведінки користувачів. У таких умовах постає потреба повернути модель будинку культури як простору, відкритого до різноманітних практик. Схожий характер універсальних місць спів-буття мають нові форми організації простору, що набувають популярності в сучасних урбаністичних практиках: коворкінги, кластери, соціальні центри та культурні платформи.

На порядок денний оновленого урбанізму Лефевр ставить створення мультифункціональних споруд. Порівнюючи соціальну діяльність людини з грою, він характеризує її як спонтанну та соціабельну. Аби простір не ставав пригнічуючим, кристалізованим, а радше присвоювався індивідами та спільнотами, сама організація та зміна простору має набувати плінного та спонтанного характеру [Лефевр 2002: 24]. У цьому контексті важливим є знаходження нових форм спільного простору, що зробили б можливим

його довільне використання, присвоєння, що й є основою реалізації «права на місто». Саме тому постає необхідність переосмислити досвід будинків культури та ревіталізувати їх на нових засадах.

Список використаної літератури

- Бурдые, П. (1993) *Социология политики*, Москва: Socio-Logos, 336 с.
- Лагутин, К. (1953) *Архитектурный образ советских общественных зданий: Клубы и театры*. Москва: Искусство, 234 с.
- Лебина, Н. (2015) *Советская повседневность: нормы и аномалии. От военного коммунизма к большому стилю*, Москва: Новое литературное обозрение, 488 с.
- Лефевр, А. (2002) *Идеи для концепции нового урбанизма*, в: *Социологическое обозрение*, т. 2, № 3. С. 33–36.
- Лефевр, А. (2007) *Повседневное и повседневность*, в: *Социологическое обозрение*, т. 6, № 3, с. 33–36.
- Лефевр, А. (2015) *Производство пространства*, Москва: Streike Press, 432 с.
- Лухманов, Н. (1930) *Архитектура клуба*, Москва: Театропечать, 102 с.
- Любавський, Р. (2016) *Повсякденне життя робітників Харкова в 1920-ті – на початку 1930-х років*, Харків: Раритети України, 226 с.
- Троцкий, Л. (1927) *Сочинения. Т. 21. Проблемы культуры. Культура переходного периода*, Москва–Ленинград, 520 с.
- Хазанова, В. (1984) *Из истории советской архитектуры 1926-1932 гг. Документы и материалы*, Москва: Наука, 140 с.
- Harvey, D. (2001) *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*. London: Taylor & Francis, 429 p.
- Lofland, L. (1998) *The Public Realm: Exploring the City's Quintessential Social Territory*. Hawthorne, N.Y.: Aldine de Gruyter, 305 p.
- Stites, R. (1989) *Revolutionary Dreams: Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution*. New York: Oxford University Press, 307 p.

Юлія Дружиніна

ПРОИЗВОДСТВО ОБЩИХ ПРОСТРАНСТВ КАК ПРИСВОЕНИЕ ГОРОДСКОЙ СРЕДЫ: ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ ОПЫТА ДОМОВ КУЛЬТУРЫ

В статье рассматривается дихотомический процесс производства и переживания домов культуры как присвоенного «общего пространства» с их последующей трансформацией в дисциплинарный институт социального упорядочивания. На основе триады Лефевра восприятия \ осмысления \ переживания пространства было проанализировано

производство публичных мест в связи с изменениями поля репрезентации от советских времен до современности. В контексте отмирания публичных пространств как проблемной тенденции современного города обнаруживается необходимость обращения к опыту домов культуры в поисках новой формы «общего пространства».

Ключевые слова: производство пространства, общее пространство, публичное пространство, дома культуры, пространственные практики, социальные отношения, репрезентация, присвоение.

Yuliia Druzhynina

PRODUCTION OF COMMON SPACES AS AN APPROPRIATION OF THE URBAN ENVIRONMENT: RETHINKING THE EXPERIENCE OF HOUSES OF CULTURE

The article deals with the dichotomous process of production and experience of the soviet Houses of Culture as an appropriated «common space» with their further transformation into a disciplinary institute of social ordering. On the basis of Lefebvre's triad of the perceived \ conceived \ lived space, the production of public places was analyzed in relation to changes in the representational field from early Soviet times to the present. This development marks a transition from the perception of the Houses of Culture as the most innovative common places for the creation of a new human being to the places of achievement of centralized biopolitics in times of totalitarianism. In the absence of relevant social practices, abandoned Houses of Culture cannot find their place in the social network of the modern world. In the late capitalism era, public spaces become specific private places, implying the subjectivation regime prescribed by its type. This process intensifies the feeling of alienation and prevents the creation of a universal public space open to different practices. In the context of the destruction of public spaces and spatial identities as a problem tendency of a contemporary city, it is necessary to appeal to the experience of Houses of Culture in search of new forms of universal multifunctional public places. The article applies the experience of Houses of Culture to modern conditions in order to create a new type of «common spaces».

Keywords: space production, common space, public space, Houses of Culture, spatial practices, social relations, representation, appropriation.

References

- Bourdieu, P. (1993) *Sotsiologiya politiki* [The Sociology of Politics]. Moskva, Socio-Logos, 336 p.
Lagutin, K. (1953) *Arhitekturnyy obraz sovetskih obschestvennykh zdaniy:*

- Kluby i teatry* [Architectural image of Soviet public buildings: Clubs and theatres]. Moskva: Iskusstvo, 234 p.
Lebina, N. (2015) *Sovetskaya povsednevnost: normy i anomalii. Ot voennogo kommunizma k bolshomu stilyu* [Soviet daily life: norms and anomalies. From military communism to the great style]. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, 488 p.
Lefebvre, A. (2002) *Idei dlya kontseptsii novogo urbanizma* [Ideas for the concept of new urbanism], in: *Sotsiologicheskoye obozreniye*, v. 2, № 3, pp. 33-36.
Lefebvre, A. (2007) *Povsednevnoe i povsednevnost* [The Everyday and Everydayness], in: *Sotsiologicheskoye obozrenie*, v. 6, № 3, pp. 33-36.
Lefebvre, A. (2015) *Proizvodstvo prostranstva* [The Production of Space]. Moskva: Streike Press, 432 p.
Luhmanov, N. (1930) *Arhitektura kluba* [The Architecture of the Club]. Moskva: Teakinopechat, 102 p.
Lyubavskiy, R. (2016) *Povsyakdenne zhittya robotnikov Harkova v 1920-ti — na pochatku 1930-h rokov* [The daily life of Kharkov workers in the 1920s - early 1930s]. Kharkiv: Rariteti Ukraini, 226 p.
Trotsky, L. (1927) *Sochineniya. T. 21. Problemy kultury. Kultura perekhodnogo perioda* [Writings. V. 21. Problems of culture. Culture in transition]. Moskva-Leningrad, 520 p.
Hazanova, V. (1984) *Iz istorii sovetskoy arhitektury 1926–1932 gg. Dokumenty i materialy* [From the history of Soviet architecture in 1926–1932. Documents and materials]. Moskva: Nauka, 140 p.
Harvey, D. (2001) *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*. London: Taylor & Francis, 429 p.
Lofland, L. (1998) *The Public Realm: Exploring the City's Quintessential Social Territory*. Hawthorne, N. Y.: Aldine de Gruyter, 305 p.
Stites, R. (1989) *Revolutionary Dreams: Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution*. New York: Oxford University Press, 307 p.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2019

Стаття прийнята 15.05.2019